

Yleisurheilut, hiihto ja luistelu

Yleisurheilu oli suosittu kommilalainen ukkourheilun laji, mitä selittää kaksi seikkaa. Ensinnäkin 1960-luvulla yleisurheilijoiden kuvia oli saatavissa lehdistä runsaasti siitä huolimatta, että suomalaisurheilijoiden kansainvälinen menestys ei ollut kovin kaksista. Toiseksi yleisurheilijoiden kuvia oli lähes kaikissa niissä lehdissä, joita Kommilan koteihin kannettiin. Näppäilevien poikien välisissä koiroksissa kilpailleet ukot oli leikattu muun muassa *Helsingin Sanomista*, *Suomen Sosialidemokraatista* ja *Huvfudstadbladetista* sekä tietenkin paikallisesta *Warkauden Lehestä*.

Juoksulajien perussääntönä oli, että voittajaksi selviytyi vähimmillä näppäyksillä maaliin ehtinyt kilpailija. 400 metrin juoksussa kierrettiin kertaalleen olohuoneen kookas matto ja 800 metrillä kahdesti. Pitemmillä matkoilla sovittiin etukäteen mattokierrosten määrä. Lyhyimmillä pikamatkoilla kiidettiin yksi suora tai kaksi matonsivua. Mikäli pikajuoksija ylitti maalilinjan yhdellä näppäyksellä, voittajaksi tuli pisimmälle liukunut kilpailija. Kilpailijoiden osuessa maalilinjan ylitettyään samoilla näppäysmäärillä seinään, oli vuorossa paremmuuden selvittämiseksi yksi ylimääräinen näppäys.

Kuulantönnössä, moukarin-, kiekon- ja keihäänheitossa sekä pituushypyssä ja kolmiloikassa suorituskertoja oli tavallisimmin kolme. Liukumisen mitta saneli ukkourheilijan sijoituksen. Suorituksen jälkeen tulos merkittiin maton reunaan tunnistettavalla esineellä tai paperipalalla. Korkeus- ja seiväshypyssä maton laitaan asetettu lyijykynä kertoi riman korkeuden. Jokaisesta korkeudesta ukko sai yrittää kolmesti. Jos ukko liukui pitemmälle kuin kynän osoittama rajalinja, rimaa nostettiin. Uudesta korkeudesta ukolla oli taas kolme yritystä todellisen korkeushypyn tapaan.

Yleisurheilussa käytiin näppääjäpoikien välisiä "maaotteluita". Tällöin kilpailijoiden pisteet laskettiin maaottelukäytäntöjen mukaisesti. Koko yleisurheilun lajirepertuaaria ei käyty läpi, vaan kilpailuohjelma sovittiin ennakkoon. Joskus kilpailujen kestäessä säännöistä ei päästy yksimielisyyteen, minkä seurauksena ottelu keskeytyi. Tyytymätön näppäilijä keräsi ukkonsa ja poistui paikalta tuohtuneena.

Hiihdon ja luistelun paremmuus ratkaistiin samaan tapaan kuin juoksulajeissa, mattoa kiertäen. Matto ei kuitenkaan ollut sama kuin yleisurheilussa, sillä äidillä oli tapana vaihtaa syksyisin lattialle talvimatot.

Hiihtokilpailut poikkesivat juoksujen ja luisteluiden järjestelyistä, sillä latu ei vain kiertänyt mattoa, vaan saattoi myös mutkitella eri puolilla olohuonetta. Joissakin arvokilpailuissa rakennettiin keittiön kynnyksen ylitävä ylikulkusilta, jolloin yksi lenkki oli mahdollista viedä myös keittiöön. Usein kilpailuun tehtiin rakennuspalikoista ja pahvista myös olohuoneen puolelle ylikulkusiltoja, jotka lisäsivät kilpailuareenan "aitoutta".

Mäkihyppy ja nyrkkeily

Mäkihyppy poikkesi olennaisesti kaikesta muusta ukkourheilusta. Oikean mäkiurheilun mukaisesti hypättiin kolmen kokoluokan hyppyristä. Pienenä mäkenä toimi olohuoneen sohvapöytä. Normaalimäen kilpailu hypättiin olohuoneen kahvipöydältä. Jossakin vaiheessa keksittiin järjestää myös lentomäen kilpailut, joissa hyppääjien ilmalento alkoi yläkerran portaiden lepotasolle pystytetyltä silityslaudalta.

Mäkihyppysä näpättiin ukkoa pöydän reunalta kohti lattiaa. Hyppy tuomittiin kaatuneeksi, mikäli hyppääjä laskeutui maahan kuvapuoli alapäin. Pääsääntöisesti voitto ratkaistiin mittaamalla pystyssä pysyneiden hyppäjien pituus. Usein näpättiin kaikki hyppääjät ilmalentoon peräkkäin, jolloin oli helppo havaita ne ukot, jotka olivat leiskauttaneet pisimmälle.

Muutamia kertoja mäkilpailuissa jaettiin myös tyyli pisteitä. Tällöin oma roolini oli toimia mäkituomarina, ja isovelji huolehti ukkojen näpäilystä. Täydellinen 20 pisteen hyppy toteutui, mikäli ukko liiteli mäkimonttuun lepattamatta ja täydellisessä vaaka-asennossa. Suksien saksailut ja ukon pyöriminen alensivat pisteitä. Näin tapahtui myös siinä tapauksessa, että ukko horjahteli alastulossa.

Ukkourheilijat harrastivat myös nyrkkeilyä, jota varten oli kehiteltävä omanlaisensa säännöt. Ottelu toteutettiin siten, että ukkoja näpäyteltiin vastustajiaan kohden vuorotellen. Mikäli törmäys sai aikaiseksi vastustajan kaatumisen nurin perin, yksi piste oli hankittu. Usein kävi niin, että vastustajaan suunnattu isku johdi omaan käännähtämiseen. Tällöin vastustaja oli hankkinut itselleen pisteen. Ottelun voitti ensimmäisenä kolme pistettä saalistanut ottelija. Joskus ottelut kestivät pitkään, sillä vastustajan kaataminen ei ollut helppoa. Jos omiakaan virheitä ei tullut, kamppailu jatkui jatkumistaan.

Nyrkkeilyssä kilpailtiin eri sarjoissa. Ukon painoluokan ratkaisi leikatun ukkourheilijan koko. Urheilevat ukot olivat joko paidallisia amatööriörejä tai paidattomia ammattilaisia. Raskaimman sarjan ammattilaisina kohtasivat useaan otteeseen Cassius Clay ja Sonny Liston. Aikakauslehdistä leikatut nyrkkeilijöiden kookkaat kuvat oli tallennettu joko vuoden 1964 tai 1965 maailmanmestaruusottelusta.

Viisi palloilun lajia

Jalka- ja jääpallon säännöt olivat samanlaiset. Joukkueet asetettiin omille kenttäpuoliskoilleen korkkimaton muodostaessa kentän rajat. Maalit tehtiin rakennuspalikoista. Viimein maalit leikattiin mikroskoopin pahlavilaatikosta. Joukkueiden pelaajamäärä oli tavallisesti maalivahti ja kuusi kenttäpelaajaa. Todellisuutta vastaava 22 jalkapalloilijan esiintyminen yhtäaikaaisesti kentällä olisi ollut kerta kaikkiaan liikaa ja ukkojen runsaus puurouttanut pelin. Pallo leikattiin paksusta pahlvista. Maalivahtina toiminut ukko taitettiin keskeltä kahtia siten, että ukko saattoi torjua myös kohona kiitäviä laukauksia.

Peli eteni siten, että joukkueiden ukkoja näpättiin vuorotellen. Sen joukkueen näppääjä, joka sai ukkonsa lähimmäksi palloa, saattoi näpätä pallon joko syötöksi tai suoraksi maalilaukaukseksi. Peli saatettiin pelata vaihtoehtoisesti joko sovittuun maalimäärään tai kamppailu kesti ennalta sovitun ajan. Stadionin kellona toimi useimmiten kodin herätyskello.

Jääkiekon ja koripallon perussääntö oli sama kuin jalka- ja jääpallossa. Palloa lähemmäksi päässyt ukko sai näpätä palloa. Koripallossa ei kuitenkaan käytetty maaleja, vaan pahvista värkättiin korin näköinen suppilo. Korista annettiin tavallisesti neljä pistettä, sillä muutoin lopputulosluvut olisivat jääneet lajille sopimattoman pieniksi. Koripalloa pelattiin luonnollisesti viidellä pelaajalla. Jääkiekossa sen sijaan oli turvauduttava erikoisjärjestelyihin. Lajin vaatima suorituspaikka rakennettiin tekemällä kaukalo kirjoista. Näin mahdollistui myös syöttely "kaukalon" laitojen kautta.

Mittavia järjestelyjä oli tehtävä myös pesäpallon suhteen. Korkkimaton pintaan vedettiin liidulla pesäpallokentän rajat, mikä "ilahdutti" suuresti äitiä. Pesäpallon säännöt olivat myös erityiset. Ulkokentälle sijoitettiin ykkös-, kakkos- ja kolmosvahdit sekä sieppari ja kaksi kopparia. Ulkovuorossa olleella joukkueella oli myös lukkari. Sisävuorossa olleet seitsemän pelaajaa kävivät vuorollaan lyömässä.

Sisävuoron pelaaja saattoi lyödä kolmesti näppäämällä pallo johonkin kohtaan ulkokenttää. Lyönnin jälkeen sisävuorolla pelanneen oli päätettävä sekä omasta että mahdollisesti muilla pesillä olleiden etenemisestä. Kun lyönti oli pysähtynyt, saattoi ulkovuorolaisilla pelanneen joukkueen edustaja näpätä yhtä ukkoa. Mikäli ukko osui palloon, lyönti "vihellettiin" kopiksi, jolla ei voinut edetä ja jolloin mahdolliset etenijät haavoittuivat. Ulkokentällä pelanneella oli mahdollisuus myös polttaa juoksija. Tällöin pallo yritettiin näpätä mahdollisimman lähelle pesää, jolle juoksija oli etenemässä. Palo syntyi, mikäli pallo pysähtyi pesän sisään tai jos pesävahti yletti kurottamalla osumaan palloon siten, että jokin osa paperiukosta ylsi pesään.

Rajojen ulkopuolelle mennyt lyönti merkittiin laittomaksi, ja jos kyseessä oli kolmas lyönti, seurauksena oli palo. Läpilyönti oli sisävuorolaisien ukkojen tähtihetki. Läpilyönti toteutettiin siten, että lyöty pallo osui ensin johonkin ulkokentällä olleeseen ukkoon ja jatkoi matkaansa rajalta ulos. Pitkälle komeroon mennyt lyönti oli vaikea palauttaa korkkimaton

reunan yli takaisin kentälle. Tällöin juoksija saattoi kiertää kunnarin edellyttäen, että ulkovuorolainen ei kolmella näppäysryityksellä saanut palloa kolmosvahdille.

Pohdinta

Artikkelini ensimmäinen tutkimustehtävä eli paperiukkurheilumme kuvaus toteutui edellä esitellessäni, kuinka ukkurheilua harjoitettiin eri lajeissa. Syventävää tarkastelua on mahdollista tehdä palaamalla Roger Callois'n määrittelemiin leikkien ja pelien perustyyppeihin eli kilpailuun, sattumaan, kuvitteluun ja jännitykseen. Kilpailusta ukkurheilussa oli kyse sikäli, että voittoon tähdättiin sekä yksilö- että joukkuelajeissa. Ukkourheilu voitaisiinkin nähdä tietyntylaiseksi jäljitteleväksi kilpailuksi eli saman sukuiseksi toimeliaisuudeksi kuin tinasotilailla tai paperinukeilla leikkiminen. Tulosten kirjaamisessa ja sarjataulukoiden laadinnassa korostui kilpailullisen urheilutuloksen merkitys.

Sisältyikö ukkurheiluun sattumaa? Toki näppäilijä saattoi toiminnallaan vaikuttaa suorituksen onnistumiseen tai urheilukilpailun tai -ottelun lopputulokseen. Etenkin joukkuelajeissa, joissa kentällä olivat omat paikalliset Warkauden Pallo 35:n tai Puurtilan Kisa-Poikien ukkurheilijat, houkutus kotikenttäedun hyödyntämiseen oli ilmeinen. Toisaalta sattuma saattoi puuttua peliin yllättävällä tavalla. Näpätyn hiihtäjän juuttuminen laitalattian rakoon, mäkihyppääjän pomppaaminen rappusen reunaan osuttuaan jatkolentoon tai jääkiekon juuttuminen kaukalon reunakirjan alle saattoi hämmästyttää näppäilijääkin.

Kuvittelua ukkurheilussa tarvittiin runsaasti. Paperiukkojen mieltäminen todellisiksi urheilijoiksi, pöytien käyttäminen mäkihyppyreinä ja kaikkinaisten suorituspaikkojen rakentaminen käyvät osoitukseksi kuvitteellisuudesta. Myös jännitystä oli mukana. Todellisen urheilun tavoin etukäteen ei voitu päätellä kilpailujen menestyjiä. Jännityksen pitkittyminen liittyi etenkin joukkuelajien sarjajärjestelmiin, joissa voittaja saatiin selville vasta pitkän ja raskaan, villasukkia kuluttavan sarjakauden jälkeen. Tiivistäen voidaan sanoa, että ukkurheilu oli jäljiteltä kilpailua, säänneltyä sattumaa, laajennettua kuvittelua ja pitkitettyä jännitystä.

Toisena tutkimuskysymyksenä esitin, millainen aikuisten urheilukulttuurin kanssa käytävän keskustelujen mahdollistaja ukkourheilumme oli? Ukkourheilun käytännöt ja suorituspaikat, joukkueet ja urheilijat eivät olleet pelkästään pienoiskokoisia todellisuuden jäljitelmiä. Paperiukkourheilu oli poikavuosiin kuulunutta todellista ja itse tehtyä toimintaa, joka keskusteli oman aikansa urheilujulkisuuden kanssa. Ideoita ukkourheiluun saatiin sekä urheilukilpailujen katsomoista että lehtien palstoilta. Tulosten kirjaamisen ja taulukoiden laatimisen malli jäljiteltiin sanomalehdistä.

Yksi aikuisten urheilukulttuurin kanssa käytävän keskustelun muoto oli ukkourheilun selostaminen. Kilpailujen ja ottelujen selostamisesta saattoi vastata erillinen näppäilyyn osallistumaton henkilö. Kokemuksesta tiedän, että selostus onnistui hyvin myös yksin pelatessa tyyliin: "Ja nyt jännitys kohoa huippuunsa. Mäkitorniin on kiivennyt viimeinen valttikorttimme, Veikko "Viki" Kankkonen. Tuttuun tapaan vielä sipaisu pipoon, keskittynyt katse, saatto käsillä ja mies lähtee painovoimaa uhmaten kohti mäkimonttua."

Selostamisen ituja 1960-luvun alun televisiolähetyksistä, joita koonnuttiin kotimme olohuoneeseen katsomaan koko lähinaapuruston voimin. Tätä ennen oli kuunneltu Pekka Tiilikaisen, Paavo Noposen ja kumppaneiden radioselostuksia.

Ukkourheilu edellytti aikuisurheilun seuraamista, joka tuotti näppäilyhimme ajankohtaisuutta. Ukkojen jatkuva leikkaaminen lehdistä piti huolen siitä, että koroisilla kilpamentillämme kamppailivat aikansa menestyneimmät urheilijat. Varkautelaiset urheilijat saivat sikäli kotiutua, että *Warkauden Lehdestä* leikatut ukot olivat pääsääntöisesti paikkakunnan omia urheilijoita. Koska yksilölajien varkautelaisia menestysurheilijoita ei juuri ollut, hyöty koitui paikallisille jää- ja pesäpalloilun pääsarjajoukkueille. Varkautelaisista yksilöurheilijoista paperisessa paidassa kilpaili Antero Halonen, jonka tie lihallisessa olomuodossa katkesi Tokion 1964 olympiakehässä yhteen otteluun.

Kolmanneksi ongelmaksi kirjasin kysymyksen siitä, millaisesta urheiluun ja laajemminkin aikuiskulttuurin sosiaalistumisen muodosta tekemisissämme oli kyse. Ukkourheilu oli yksi urheiluun sosiaalistumisen muoto. Muita vastaavia sosiaalistumisen väyliä olivat pihapelit, asuinalueemme olympialaiset ja urheilukilpailujen katsominen sekä radion ja television urheilulähetysten seuraaminen. Ukkourheilua harjoitin 7-12-vuotiaana,

ja suunnilleen samanikäisenä näppäili myös viisi vuotta vanhempi veljeni. Pelaamisvuosien liukuvuudesta kertoo jotakin se, että elämänhistoriaamme mahtuu runsaasti yhteisiä kilpailuja ja otteluita. Kaikkiaan harjoitimme ukkourheilua seitsemisen vuotta, joskin joskus myöhemminkin ukkomäkimiehet ovat nostalgisissa tunnelmissa leiskautelleet hyppyjään.

Artikkelia kirjoittaessani ja sen teemoista keskustellessani olen kuullut, että myös monien muiden lapsuuden kokemuksiin on mahtunut vastaavantyyppisten urheilun pienoismaailmojen rakentaminen. Yleisin 1950- ja 1960-lukujen pienoismaailmaurheilu tuntuu olleen pahvisten, paperisten tai puisten mäkihyppääjien rakentaminen. Myöhemmin aikoina tällaisia mäkimiehiä saattoi ostaa kaupasta. Lajikehityksestä kertoo se, että kaupasta hankitut mäkimiehet olivat muovisia. Sukset olivat kuitenkin metalliset.

Aivan vastaavanlaista lapsuutemme kaltaista paperiukkourheilua en ole kohdannut muualla. Sen sijaan pöytäpelien pelaaminen on ollut varsin yleistä. Suosittu yleisurheilupeli on ollut Kansojen kisat, jossa tuloksiin tähdättiin viisaria pyöräyttämällä ja pahvisia numeroita stadionilla siirrellen. Myös erilaiset jalkapallo- ja jääkiekkopelit ovat olleet suosiossa nykypäiviin saakka. Erona paperiukkourheiluun on kuitenkin se, että pelit ostetaan valmiissa muodossa. Peliin ostajien tehtäväksi jää ainoastaan pelaaminen, sillä pelien valmisteluun ei tarvitse käyttää aikaa. Tosin esimerkiksi Stigan jääkiekkopeleissä voidaan vaihtaa kentälle eri joukkueiden asuihin puettuja muovisia pelaajia.

Jäljitettäessä ukkourheilun olemusta ei voida sivuuttaa sukupuolta. Jo nimensä mukaisesti kyse oli maskuliinisesta urheilusta. Ainuttakaan naisurheilijaa kisoissa ei ollut mukana. Osittain tämä johtui siitä, että 1960-luvun sanoma- ja aikakauslehtien kuvastossa naisurheilun asema oli täysin marginaalinen. Ukkourheilussa oli kyse Zygmunt Baumanin tarkoittamasta sukupuolituneesta sosiaalistamisesta, jossa miesten ja naisten erottelua tuotetaan ja tuetaan kulttuurisesti ja pidetään yllä syntymästä lähtien koko elämän erilaisilla vaatteilla, leluilla, leikeillä, ystävyyssuhteilla, rohkaisemalla tai vähättelemällä mielenkiinnon kohteita ja vapaa-ajanharrastuksia. (Bauman 1997, 195–196.) Meidän kilpakentillämme ei ollut paperisia naisurheilijoita eikä näppäilijöiden joukossa yhtään tyttöä.

Oliko ukkourheilumme leikkiä vai peliä tai kenties molempia? Tässäkin artikkelissa on tunnistettava, että leikin ja pelin välisen rajalinjan käsitteellinen ja toiminnallinen määrittäminen ja erojen tekeminen on

hankalaa. Merja Leppälahti on osoittanut, kuinka liveroolipeli voi tuntua leikkimiseltä tai näyttelymiseltä. Sen sijaan pöytäroolipeli, jossa heitetään noppaa ja luetaan sääntökirjaa, vaikuttaa pikemmin peliltä. Tutkija päätyy tulkintaan, jonka mukaan pelin ja leikin välinen rajanveto riippuu pitkälti pelin ja leikin määrittelijästä. Tällöin myös urheilu saattaa näyttäytyä joko luovana leikinkaltaisena toimeliaisuutena tai sääntöjen ennalta säätelemänä pelinä. (Leppälahti 2005, 132.) Pelin ja leikin erottaminen myös käsitteellisesti on hankalaa. Aimo Turusen mukaan peli ja leikki ovat rinnakkaisilmauksia, vaikka eivät läheskään aina toisiaan korvaavia vaihtoehtoja. (Turunen 1981, 197).

Ukkourheilun suhteen leikin ja pelin välisen rajalinjan vetäminen on mahdotonta, sillä kyseessä oli sekä leikkiminen että pelaaminen. Itse tuotettuna toimeliaisuutena ukkourheilu oli poikien leikinomaista sosiaalisuutta, jossa oli samanlaisia piirteitä kuin tyttöjen paperinukkeleikeissä. Ukkourheilu ammensi aineksia aikuisurheilun maailmasta, ja etenkin television myötä murroksessa olevasta urheilujulkisuudesta. Ukkourheilumme mahdollisti lapsuuden ja aikuisuuden välimaastossa puuhailun. Paperiukkourheilun jälkien metsästäminen mahdollisti myös ponnistautumisen väljemmille vesille positivistisesta leikkitutkimuksesta.

Lähteet

- Altman, Irwin (1975). *The Environment and Social Behaviour*. Brooks: Monterey.
- Bauman, Zygmunt (1997). *Sosiologinen ajattelu*. Vastapaino: Tampere.
- Callois, Roger (1969). "The Structure and Classification of Games." Teoksessa Loy, J.W., Kenyon, G. & McPherson, B.D. (eds.) *Sport, Culture and Society*. Lea & Febiger: Philadelphia.
- Eichberg, Henning (2004). "Identiteetin ilmaisemisen ristiriitaiset mallit. Pohdintoja ruumiillisesta liikunnasta, poliittisista ideologioista ja olympialaisesta humanismista." Teoksessa Ilmanen, K. (toim.) *Pelit ja kentät – Kirjoituksia liikunnasta ja urheilusta*. Jyväskylän yliopisto. Liikunnan sosiaalitieteiden laitos. Tutkimuksia 3/2004. Jyväskylä.
- Eichberg, Henning (2007). "Sport. Body and Ethics. Between Public, Commercial and Civil Logics." Teoksessa Itkonen, H., Salmikangas, A.-K. & McEvoy, E. (eds.) *The changing role of public, civic and private sectors of sport culture*. European Association for Sociology of Sport. University of Jyväskylä. Department of Sport Sciences 3/2007. Jyväskylä.

- Eichberg, Henning (2008). "Nauru urheilussa ja kansanleikeissä: kohti nauramisen fenomenologiaa." Teoksessa Roiko-Jokela, H. & Sironen, E. (toim.) *Hevosten jäljillä*. Suomen urheiluhistoriallisen seuran vuosikirja 2008. Helsinki.
- Elomaa, Hanna (2001). "Mikrohistoria johtolankojen jäljillä." Teoksessa Immonen, K. & Leskelä-Kärki, M. (toim.) *Kulttuurihistoria – Johdatus tutkimukseen*. Tietolipas 175. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Hämeenlinna.
- Enäjärvi-Haavio, Elsa (1932). *The game of rich and poor: a comparative study in traditional singing games*. Suomalainen tiedeakatemia: Helsinki.
- Ginzburg, Carlo (1996). *Johtolankoja. Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista*. Gaudeamus: Tampere.
- Heinilä, Kalevi (1974). *Urheilu – ihminen – yhteiskunta*. Gummerus: Jyväskylä.
- Helanko, Rafael (1953). *Turun poikasakit. Sosiologinen tutkimus 9–16-vuotiaitten poikien spontaanista ryhmistä vu. 1944–51*. Turun yliopiston julkaisuja. sarja B; osa 46. Turku.
- Hirm, Yrjö (1918). *Leikkiä ja taidetta. Muutamia lukuja lasten leluista, lauluista, tansseista ja pikku teattereista*. WSOY: Porvoo.
- Huizinga, Johan (1938). *Leikkivä ihminen*. WSOY: Porvoo.
- Itkonen, Hannu (1996). *Kenttien kutsu – Tutkimus liikuntakulttuurin muutoksesta*. Gaudeamus: Helsinki.
- Itkonen, Hannu (2002). "Kommilan kisat". Teoksessa Roiko-Jokela, H. & Sironen, E. (toim.) *Kynäniekkoja, kivinyrkejä, mäkimateja*. Suomen urheiluhistoriallisen seuran vuosikirja 2001–2002. Jyväskylä.
- Knuuttila, Seppo (1989). "Leikki lapsuuden luonnehtijana." Teoksessa Pöysä, J. (toim.) *Betoni kukkii. Kirjoituksia nykiperinteestä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.
- Laaksonen, Pekka (1981). "Ymmärrämmekö leikkiä?" Teoksessa Laaksonen, P. (toim.) *Pelit ja leikit*. Kalevalaseuran vuosikirja 61. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.
- Laaksonen, Pekka (1999). "Ymmärrämmekö leikkiä?" Teoksessa Knuuttila, S., Piela, U. & Timonen, S. (toim.) *Kotimailla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 682. Helsinki.
- Larmola, Yrjö (2008). *Tinasotilas – Käteen mahtuvaa historiaa*. Atena: Jyväskylä.
- Lehto, Marja-Liisa (2004). *Tytösille huviksi ja hyödyksi. Kaksi vuosisataa paperinukkeleikkien lunoissa*. Akatiimi Oy: Nurmijärvi.
- Leppälähti, Merja (2005). "Roolipeli – mielikuvitusta ja yhteisöllisyyttä." Teoksessa Saarikoski, H. (toim.) *Leikkikentiltä. Lastenperinteen tutkimuksia 2000-luvulta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Tietolipas 208.
- Mäyrä, Frans (2003). "Muodonmuuttajien maa. Moniulotteinen roolipelikulttuuri." Teoksessa Kovala, U. & Saresma, T. (toim.) *Kulttikirja. Tutkimuksia nykyajan kultti-ilmiöistä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Tietolipas 195. Jyväskylä.
- Näre, Sari (1991). *Tyttöjen ja poikien sankarikäsityksiä*. Kansalaiskasvatuksen Keskuksen tutkimuksia ja selvityksiä 1/1992. Kansalaiskasvatuksen Keskus: Helsinki.

- Näre, Sari & Lähteenmaa, Jaana (1992). "Moderni suomalainen tyttöys: altruistista individualismia." Teoksessa Näre, S. & Lähteenmaa, J. (toim.) *Letit liehumaan. Tyttökulttuuri murroksessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Tietoli-pas 124.
- Peltonen, Matti (1999). *Mikrohistoriasta*. Gaudeamus: Helsinki.
- Saarikoski, Helena (2005). "Folkloristinen lastenperinteen tutkimus: lähtökohtia." Teoksessa Saarikoski, H. (toim.) *Leikkikentiltä*. Emt.
- Sironen, Esa & Kärkkäinen, Pekka (1988). "Uudet leikit ja vanhat." Teoksessa Siro-nen, E. (toim.) *Uuteen liikuntakulttuuriin*. Vastapaino: Tampere.
- Suomela Klaus U. (1939). *Kaikkien urheilukirja*. Otava: Helsinki.
- Turunen, Aimo (1981). "Sanat peli ja leikki." Teoksessa Laaksonen, P. (toim.) *Pelit ja leikit*. Emt.
- Vartiä, Arvo (1920). *Riemun maille, tarmon tanterille. Kesäurheilukirja nuorille ja van-hoille*. Gummerus: Jyväskylä.